

«Η ταξιδιωτική λογοτεχνία των δυτικών περιηγητών στην προεπαναστατική και επαναστατημένη Ελλάδα και ο ρόλος τους στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας»

Θεοδώρα Λοτσάρη

Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης Πανεπιστημίου Πατρών

Σκοπός της Εργασίας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να παρουσιάσει τη γραφίδα καταξιωμένων Ευρωπαίων περιηγητών στην περιγραφή ταξιδιωτικών εντυπώσεων, τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας του υπόδουλου ελληνισμού και να διερευνήσει το ρόλο των βιβλιοθηκών ως πηγές γνώσης και διάσωσης του έργου των περιηγητών, συμβάλλοντας στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης.

Εισαγωγή

- » «**Ταξιδιωτική λογοτεχνία**» χαρακτηρίζουμε μια ομάδα πεζών κειμένων, στα οποία οι συγγραφείς μεταφέρουν τις εντυπώσεις τους από χώρες ή περιοχές τις οποίες επισκέφτηκαν κάποια στιγμή, δίνοντάς μας στοιχεία για την ιστορία αυτών των τόπων, τους ανθρώπους, τη νοοτροπία, τον τρόπο ζωής τους κτλ.
- » Η ταξιδιωτική λογοτεχνία γεννήθηκε μέσα από το κλίμα του περιηγητισμού, που επικράτησε στην Ευρώπη από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά. Οι μεγάλοι περιηγητές και ταξιδιώτες της εποχής κατέγραφαν τις ταξιδιωτικές τους εμπειρίες σε ημερολόγια ή στην αλληλογραφία τους και από αυτές τις πρώτες καταγραφές γεννήθηκε τελικά η ταξιδιωτική λογοτεχνία (Παρίσης & Παρίσης, 2018:187).
- » Μεγάλο τμήμα των πηγών της νεοελληνικής μας ιστορίας, αποτελούν τα έργα ξένων περιηγητών στον τόπο μας κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Οι ταξιδιώτες δεν ενδιαφέρονται μόνο για την ελληνική αρχαιότητα, αλλά και το υπόδουλο έθνος, την πνευματική του στάθμη, τα ήθη και τα έθιμά του (Σιμόπουλος, 1973, όπως αναφέρεται στο Rouqueville, 1980: 9).

Βιβλιογραφική Επισκόπηση

- » Στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής επισκόπησης εστιάσαμε σε μελέτες που έχουν γίνει στη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία για την ταξιδιωτική λογοτεχνία και το περιηγητισμό κατά την προεπαναστατική και επαναστατημένη Ελλάδα.
- » Οι περιηγητές του ελληνικού χώρου στον 18^ο και 19^ο αιώνα ερευνούν τη δημόσια και ιδιωτική ζωή των Ελλήνων, δίνοντας πληροφορίες γεωγραφικές, ιστορικές, για την κοινωνική ζωή, τη λαογραφία, τα ήθη και τα έθιμα (Rouqueville, 1980:16).
- » Ο Σιμόπουλος (1987: 8) αναφέρει ότι μερικοί από τους περιηγητές του 1822 επιστρέφοντας στην Ευρώπη, πικραμένοι και απογοητευμένοι, τυπώνουν απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, σημειώσεις, οδοιπορικά με τις προσωπικές εμπειρίες από την «ελληνική περιπέτεια».
- » Τα Χρονικά της «αγγλικής περιόδου», αποτελούν «θησαυρό» πληροφοριών για την Ελλάδα του Αγώνα (Σιμόπουλος, 1989:11).
- » Διαφωτιστικά στοιχεία αποτελούν όσα αναφέρει ο επιμελητής των Επιστολών και των Ημερολογίων του Byron, Leslie A. Marchand (Byron, 1996:11), ο οποίος λέει ότι ο Byron ερωτεύτηκε την Ελλάδα από το πρώτο του ταξίδι (1809-1811) και η υποστήριξή του στον Αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους δεν κάμφθηκε μέχρι και το θάνατό του στο Μεσολόγγι, το 1824. Για το λόγο αυτό ο Leslie, αναφέρει ότι χαίρεται που οι Έλληνες επιτέλους θα μπορέσουν να διαβάσουν ό,τι έγραψε γι' αυτούς ο Byron, στις επιστολές και τα ημερολόγιά του.

Μεθοδολογία

- Η παρούσα έρευνα, ως εργαλείο μεθοδολογίας, ακολουθεί τη μέθοδο της Βιβλιογραφικής Επισκόπησης προκειμένου να πραγματοποιηθεί η προσέγγιση του υπό εξέταση θέματος. Σύμφωνα με τον Cooper (1988, όπως αναφέρεται στο Αβραμόπουλος, 2011: 192), «η βιβλιογραφική επισκόπηση επιδιώκει να περιγράψει, να συνοψίσει, να αξιολογήσει, να διερευνήσει ή και να ενσωματώσει το περιεχόμενο προηγούμενων ερευνών πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα».
- Στηρίζεται στη μέθοδο της συγκριτικής έρευνας, όπου σύμφωνα με τον Babbie (2011: 548), η συγκριτική έρευνα αποτελεί εξέταση των κοινωνιών ή άλλων κοινωνικών μονάδων μέσα στο χρόνο και σε σύγκριση μεταξύ τους.
- Σύμφωνα με τον Ντυρκέμ, η συγκριτική μέθοδος, θεωρείται έμμεση «πειραματική μέθοδος», καθώς ο ερευνητής συγκεντρώνει συμπεράσματα μετά την παρατήρηση γεγονότων (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 1999: 136-137).

Το ταξίδι των Δυτικών περιηγητών

- Από τον 15^ο μέχρι τον 19^ο αι., σημειώνονται μεγάλες ανακατατάξεις στην πολιτική, οικονομική, θρησκευτική και πνευματική ιστορία στην Ευρώπη και στην Ανατολή.
- Τον 16^ο αι. οι Άγιοι τόποι και η Κωνσταντινούπολη, αποτελούσαν τους δύο πόλους έλξης των περιηγητών, ενώ η Ελλάδα ήταν έξω από το επίκεντρο ενδιαφέροντος τους.
- Τον 17^ο αι. παρατηρείται πύκνωση του περιηγητικού ρεύματος προς την Ελλάδα, καθώς στην αρχαιολογική περιέργεια, προστίθεται η μελέτη του νεότερου ελληνισμού (Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, E.I.E., 1994: 18,27).
- Το έντονο ενδιαφέρον για την κλασική αρχαιότητα, τα μνημεία, τις τέχνες, φέρνουν τους ξένους περιηγητές τον 18^ο αι. προς τη σύγχρονη Ελλάδα.
- Ο πρώιμος φιλελληνισμός λογίων και ρομαντικών τον 19^ο αι. και οι σχέσεις που διατηρούν οι ξένες δυνάμεις με την Πύλη, θα φέρουν στην Ελλάδα κατά τα προεπαναστατικά χρόνια μια πληθώρα περιηγητών με ποικίλους στόχους (ό.π.:42,55).

Το εκδοτικό έργο των Δυτικών περιηγητών

- Απόρροια του παραπάνω περιηγητικού κινήματος είναι η δημιουργία περιηγητικών έργων που αφορούν στο χώρο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αγγίζοντας και τον ελληνικό (Rouqueville, 1980:13).
- Τα βιβλία των περιηγητών του ελληνικού χώρου τιτλοφορούνται τα παλαιότερα «Ταξίδια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», «Οδοιπορικά των Αγίων Τόπων», «Αναμνήσεις», «Ημερολόγια» κ.ά. και έχουν τη μορφή, άλλα του αφηγήματος, άλλα των σημειώσεων, άλλα επιστολών ή και έμμετρα και είναι γραμμένα στα λατινικά.

Το εκδοτικό έργο των Δυτικών περιηγητών

- Από τον 16^ο αιώνα γράφονται στις εθνικές γλώσσες των ταξιδιωτών-περιηγητών.
- Τα περιηγητικά κείμενα του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, τιτλοφορούνται ως «Ταξίδια» ή «Οδοιπορικά στην Ελλάδα».
- Οι περιηγητές του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα ενεργούν και καταγράφουν τον ελληνικό χώρο μέχρι και την Ελληνική Επανάσταση και όπως παρατηρεί ο Σιμόπουλος (όπως αναφέρεται στο Rouqueville, 1980:14 -15), παύουν να καταφρονούν τους Έλληνες και στις αναγωγές στο ένδοξο παρελθόν, έρχεται να προστεθεί η αισιοδοξία και η πίστη για το μέλλον.

Το εκδοτικό έργο του Λόρδου Μπάιρον (1788-1824)

- » Η περίοδος μεταξύ του 1810-1821, έχει τη σφραγίδα του Byron (Σιμόπουλος, 1989β:9-10).
- » Ο Byron συνέταξε Επιστολές, από το 1809 έως 1824, οι οποίες περιέχονται σε μια έκδοση 13 τόμων με τίτλο «Byron's Letters and Journals». Περιλαμβάνονται περισσότερες από 3.000 επιστολές, όπου πάνω από το 80% έχει μεταγραφεί εξ ολοκλήρου από τα αρχικά χειρόγραφα.
- » Για τον ιστορικό της νεότερης Ελλάδας τα κείμενα αυτά αποτελούν πολύτιμες πρωτογενείς πηγές (Byron, 1996:29).

Πηγή:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0a/Lord_Byron.jpg/220px-Lord_Byron.jpg

Το εκδοτικό έργο του F.C.H.L. Rouqueville (1770-1838)

- Ο Γάλλος συγγραφέας, F.C.H.L. Rouqueville (1770-1838), μετά την επιστροφή του στη Γαλλία, από την Πελοπόννησο, το 1801 κυκλοφόρησε το πρώτο τρίτομο έργο του, «γραμμένο περισσότερο με συναίσθημα γι' αυτόν το τόπο» και ήδη τότε μεταφράστηκε σε άλλες έξι ευρωπαϊκές γλώσσες (Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., 1994: 53-54).
- Η δεύτερη επαφή του Rouqueville με την Ελλάδα θα διαρκέσει από το 1805 ως το 1816. Αποτέλεσμα είναι η έκδοση ενός πολύτιμου οδηγού για όλους τους μετέπειτα ταξιδιώτες, το πεντάτομο «Voyage dans la Grèce» (1820-21) και λίγα χρόνια αργότερα το ίδιο κείμενο εμπλουτισμένο και εξάτομο ως «Voyage de la Grèce» (1826-27) (Βιγγοπούλου, 2021).

Πηγή:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1b/Pouqueville-c1811.jpg/185px-Pouqueville-c1811.jpg>

Ελληνικές Βιβλιοθήκες και ταξιδιωτική λογοτεχνία

- Τα τελευταία τριάντα χρόνια, οι περιηγητικές εκδόσεις αναγνωρίζονται όλο και περισσότερο ως σημαντική πηγή πληροφόρησης και ανταποκρίνονται στα ζητούμενα πολλαπλών κλάδων της έρευνας και της εκπαίδευσης.
- Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας αναζητήσαμε στην Ελλάδα ιδρύματα και βιβλιοθήκες, μέσω των ιστοσελίδων τους, στις συλλογές των οποίων φιλοξενείται περιηγητικό υλικό.
- Η Γεννάδιος Βιβλιοθήκη, το Ίδρυμα Αικατ. Λασκαρίδη, το Μουσείο Μπενάκη και η Ωνάσειος Βιβλιοθήκη, έχουν κατά καιρούς μέσω ερευνητικών προγραμμάτων, βάσεων δεδομένων και εφαρμογών ασχοληθεί με την αξιοποίηση υλικού από περιηγητικές εκδόσεις, εστιάζοντας στα κείμενα και το περιεχόμενό τους, κυρίως σε ό,τι αφορά τον δημόσιο και κοινωνικό βίο των Ελλήνων, τον λαϊκό πολιτισμό, την οικονομία, τις δημογραφικές πληροφορίες, καθώς και τις μαρτυρίες για αρχαιολογικές τοποθεσίες και μνημεία (Βιγγοπούλου, 2021).

Ελληνικές Βιβλιοθήκες και ταξιδιωτική λογοτεχνία

- Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη κατέχει μια σπάνια και πλούσια συλλογή περιηγητικών βιβλίων που συνέλεξε ο ιδρυτής της Ιωάννης Γεννάδιος στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα στο Λονδίνο.
- Η Γεννάδειος Βιβλιοθήκη σε συνεργασία με το Ίδρυμα Αικατ. Λασκαρίδη δημιούργησαν μια ηλεκτρονική πλατφόρμα με τίτλο «TravelTrails: Ταξίδια και Εξερευνήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, 1500-1830».
- Πρόκειται για μια καινοτόμο τρίγλωσση ιστοσελίδα (αγγλικά-ελληνικά-τουρκικά), η οποία ευρετηριάζει συστηματικά κείμενα ευρωπαίων περιηγητών.
- Περιέχει 471 ψηφιοποιημένα κείμενα στην αυθεντική τους γλώσσα και 11.000 εγγραφές που παραδίδονται στο κοινό σταδιακά.
- Μέχρι σήμερα, ο χρήστης μπορεί να διατρέξει την πρώτη φάση του προγράμματος, δηλαδή τα ταξιδιωτικά βιβλία του 16ου αιώνα (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, 2021).

Αποστολές και εξερευνήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο 1500 - 1830

Βιβλίο

Θέμα

Ετικέτες

Τόποι

Αιώνας

Αναζήτηση

<https://traveltrails.gr/gr/index.html>

Ελληνικές Βιβλιοθήκες και ταξιδιωτική λογοτεχνία

▪ Στην ιστοσελίδα Travelogues, του Ιδρύματος Αικατ. Λασκαρίδη προβάλλει εμπειριστατωμένα και τεκμηριωμένα το σύνολο σχεδόν του εικονογραφικού υλικού που προέρχεται από περιηγητικές εκδόσεις, το οποίο θα συνεχίσει να εμπλουτίζεται από υλικό που βρίσκεται στο στάδιο της επεξεργασίας.

▪ Το υλικό που έχει μέχρι σήμερα επεξεργαστεί ανέρχεται σε 4.500 εικόνες από τις οποίες έχουν ήδη αναρτηθεί στην ιστοσελίδα περίπου 560 (Βιγγοπούλου, 2021).

▪ Στο Μουσείο Μπενάκη λειτουργεί η συλλογή ιστορικών και περιηγητικών εκδόσεων του Ευστάθιου Ι. Φινόπουλου. Χάρη στο εύρος και τον πλούτο του υλικού της, η Συλλογή αποτελεί πηγή άντλησης πληροφοριών για μεγάλο αριθμό Ελλήνων και ξένων ερευνητών.

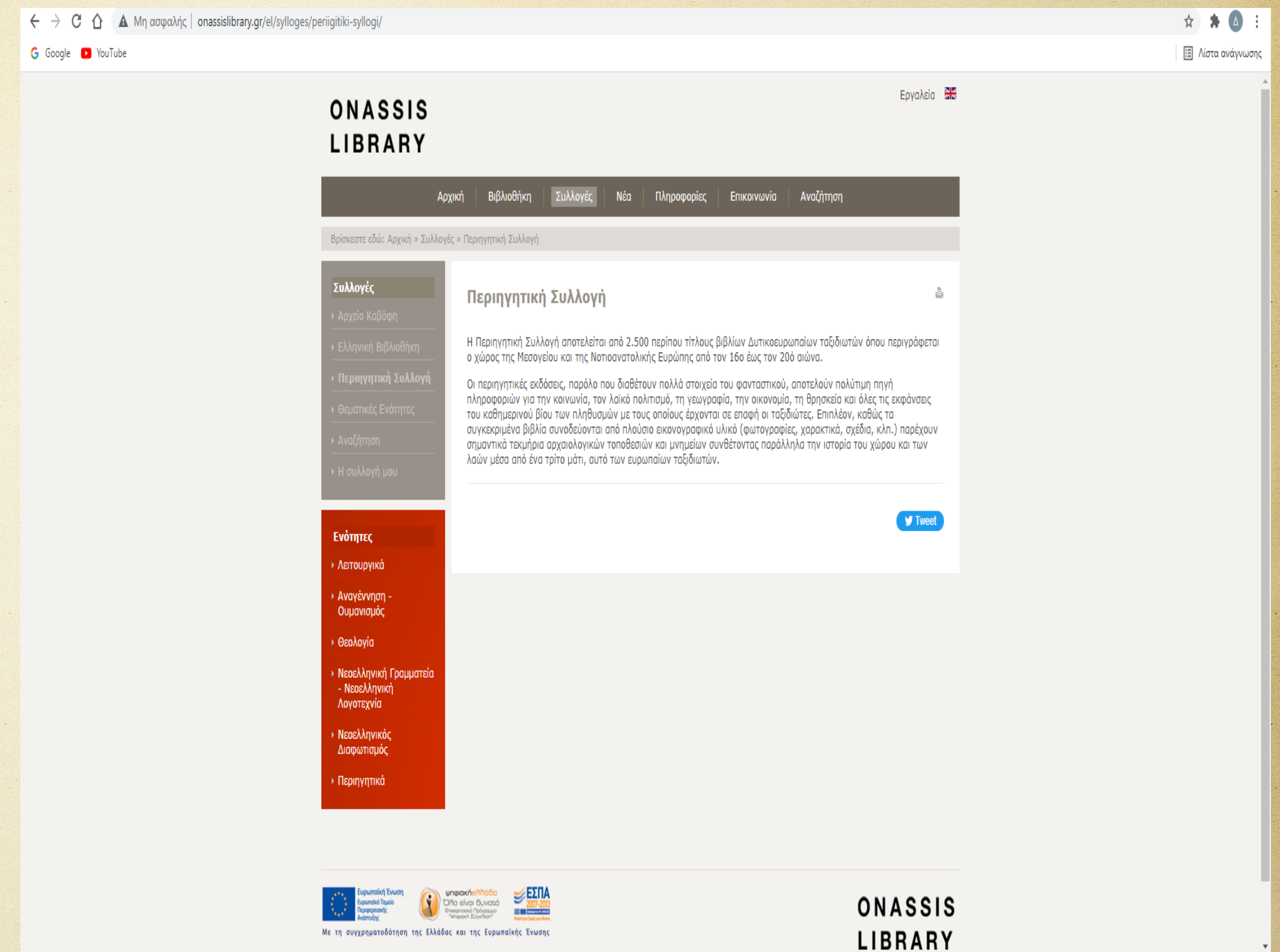
▪ Η Συλλογή δωρίσθηκε στο Μουσείο Μπενάκη τον Ιούνιο του 2013 και μέχρι την αποδημία του συλλέκτη, τον Ιούλιο του 2018, λειτουργούσε υπό την εποπτεία του (Μουσείο Μπενάκη, 2021).

Πηγή: <https://el.travelogues.gr/>

Ελληνικές Βιβλιοθήκες και ταξιδιωτική λογοτεχνία

- Η Περιηγητική Συλλογή στην Ωνάσειο Βιβλιοθήκη, αποτελείται από 2.500 περίπου τίτλους βιβλίων Δυτικοευρωπαίων ταξιδιωτών όπου περιγράφεται ο χώρος της Μεσογείου και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης από τον 16ο έως τον 20ό αιώνα.
- Τα συγκεκριμένα βιβλία συνοδεύονται από πλούσιο εικονογραφικό υλικό (φωτογραφίες, χαρακτηριστικά, σχέδια, κλπ.) παρέχοντας σημαντικά τεκμήρια αρχαιολογικών τοποθεσιών και μνημείων συνθέτοντας παράλληλα την ιστορία του χώρου και των λαών μέσα από ένα τρίτο μάτι, αυτό των ευρωπαίων ταξιδιωτών (Ωνάσειος Βιβλιοθήκη, 2021).

<http://www.onassislibrary.gr/el/syloges/periitiki-sylogi/>

Συμπεράσματα

- » Η ταξιδιωτική λογοτεχνία αποτελεί ένα θησαυρό πληροφοριών, καθώς πρόκειται για άμεσες, ζωντανές μαρτυρίες, εξιστορήσεις με βάση στοιχεία καταγραμμένα αμέσως μετά το «γεγονός», που άλλοτε αναφέρονται σε σημαντικά κι άλλοτε σε δευτερεύοντα περιστατικά του ελληνικού ξεσηκωμού, ανατρέποντας πολλά «δεδομένα» της ιστοριογραφίας μας.
- » Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, ανακαλύψαμε την ύπαρξη ελληνικών βιβλιοθηκών και ιδρυμάτων να φιλοξενούν στις συλλογές τους πλούσιο και σπάνιο περιηγητικό υλικό.
- » Το υλικό αυτό, ευρετηριασμένο και ταξινομημένο, είναι διαθέσιμο προς αξιοποίηση της επιστημονικής και ερευνητικής κοινότητας της Ελλάδας και του εξωτερικού, καθώς και του ευρύτερου κοινού.
- » Πρόκειται για υλικό που καλύπτει χρονικά τέσσερις περίπου αιώνες της ελληνικής ιστορίας, από τον 15^ο - 19^ο αι.
- » Η έκταση του αξιοποιήσιμου υλικού από τα παραπάνω ιδρύματα είναι εντυπωσιακή και ευελπιστούμε σε μια πλήρη μελλοντική απογραφή και προβολή του συνόλου των περιηγητικών πηγών που διαθέτουν.

Συμπεράσματα

- ❧ Ιδιαίτερα ενθαρρυντικό στοιχείο, αποτελεί η αξιοποίηση και προβολή του υλικού αυτού, μέσω ερευνητικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων, βάσεων δεδομένων και ιστοσελίδων, στο πλαίσιο συνεργασίας των παραπάνω βιβλιοθηκών.
- ❧ Πιστεύουμε πως παρόμοια προγράμματα, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν και σε άλλες ελληνικές βιβλιοθήκες, ακαδημαϊκές και μη, οι οποίες διαθέτουν ανάλογο υλικό.
- ❧ Όσον αφορά τις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες, λόγω της συν εργατικότητας που υπάρχει μεταξύ τους, το έργο αυτό θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, πολύ πιο εύκολα και να αξιοποιηθεί τόσο από την ελληνική ακαδημαϊκή και όχι μόνο κοινότητα, αλλά και από το εξωτερικό.
- ❧ Επιπροσθέτως, θα μπορούσαμε να προτείνουμε και να αποτελέσει ίσως αντικείμενο περαιτέρω έρευνας μελλοντικά, τη διασύνδεση του περιηγητικού υλικού που φιλοξενείται στις ελληνικές βιβλιοθήκες, με το ανάλογο υλικό της ταξιδιωτικής λογοτεχνίας, που φιλοξενείται σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού. Με αυτό τον τρόπο, οι μελετητές της ιστορίας και όχι μόνο, θα μπορούσαν να έχουν πρόσβαση σε πληρέστερο περιηγητικό υλικό και τα αποτελέσματα της έρευνάς τους να στηρίζονται σε πιο αντικειμενικά δεδομένα και κριτήρια.
- ❧ Όπως η ταξιδιωτική λογοτεχνία της προεπαναστατικής και επαναστατημένης Ελλάδας, άνοιξε το δρόμο να γνωρίσει η ανεπίσημη, αλλά και η επίσημη Ευρώπη αυτό το μακρινό τόπο, αποτελώντας σημαντικό τμήμα των πηγών της νεοελληνικής μας ιστορίας, έτσι και οι βιβλιοθήκες θα πρέπει, ως φάροι ελευθερίας της γνώσης, να αποτελέσουν πηγές ιστορικής μνήμης και εξέλιξης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική βιβλιογραφία

- Αβραμόπουλος, Α.Δ., (Οι στρατηγικές ανάπτυξης και επέκτασης των αεροπορικών εταιριών χαμηλού κόστους και ο ελληνικός τουρισμός) (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.
- Αυγουστίνου, Ο., (2003). *Ιδανικά ταξίδια : η Ελλάδα στη γαλλική ταξιδιωτική λογοτεχνία (1550 - 1821)*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Βιγγοπούλου, Ι., (2021). Travelogues. Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι, Μνημεία, Άνθρωποι. Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ανατολική Μεσόγειος, Ελλάδα, Μικρά Ασία, Νότιος Ιταλία. 15^{ος} - 20^{ος} αιώνας. Ανακτήθηκε 10/9/2021 από <https://el.travelogues.gr>
- Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, (2021). Γεωγραφία και Περιηγητισμός. Ανακτήθηκε 20/9/2021 από <https://www.ascsa.edu.gr/>
- Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού, (1994). *Περιηγητές στη Μάνη 15^{ος} - 19^{ος} αιώνας : Μάνη, πολιτιστικό οδοιπορικό 1993-1994 : Έκθεση ιστορικού υλικού = Travellers to the Mani 15th-19th century : Mani, a cultural itinerary 1993-1994 : An Exhibition of historical material*. Γύθειο : Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Ε.Ι.Ε., Υπουργείο Πολιτισμού, Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού
- Μουσείο Μπενάκη, (2021). Συλλογή Ευστάθιου Ι. Φινόπουλου. Ανακτήθηκε 15/9/2021 από <https://www.benaki.org/>

Βιβλιογραφικές αναφορές

- » Παρίσης, Ι., Παρίσης, Νικ., (2018). *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- » Σιμόπουλος, Κ., (1987). *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21: απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, υπομνήματα, αλληλογραφία εθελοντών, διπλωματών, ειδικών απεσταλμένων, περιηγητών, πρακτόρων κ.ά.* (τ. 2: 1822- 1823). Αθήνα
- » Σιμόπουλος, Κ., (1989α). *Πώς είδαν οι ξένοι την Ελλάδα του '21: απομνημονεύματα, χρονικά, ημερολόγια, υπομνήματα, αλληλογραφία εθελοντών, διπλωματών, ειδικών απεσταλμένων, περιηγητών, πρακτόρων κ.ά.* (τ. 3: 1823 - 1824). Αθήνα
- » Σιμόπουλος, Κ., (1989β). *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810 - 1821: δημόσιος και ιδιωτικός βίος, λαϊκός πολιτισμός, Εκκλησία και οικονομική ζωή, από τα περιηγητικά χρονικά* (3η έκδ., τόμ.Γ2). Αθήνα
- » Ωνάσειος Βιβλιοθήκη, (2021). Περιηγητική συλλογή. Ανακτήθηκε 14/9/2021 από <http://www.onassislibrary.gr/>

Βιβλιογραφικές αναφορές

» Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- » Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα*. Αθήνα. Κριτική.
- » Rouqueville, F. C. H. L., (1980). *Ταξίδι στο Μοριά*. (Μετ. Ρομπάκη, Όλ., Γαρίδη, Ε.), (Πρόλ. Βουρνάς, Τ.). Αθήνα: Εκδόσεις Τολίδη.
- » Bayron, G. G. B. B., (1996). *Λόρδου Μπαϋρον επιστολές από την Ελλάδα: 1809 -1811 & 1823 -1824*. (Επιμ. Marchand, L. A., Μετ. Κούρτοβικ, Δ.). Αθήνα: Ιδεόγραμμα.

Ευχαριστώ πολύ για την προσοχή σας!